

LITERÁRNE OBRAZY (Z) OSTROVA

LITERARY IMAGES FROM/OF THE ISLAND

EVA PALKOVIČOVÁ

Abstrakt: Štúdia sa zameriava na analýzu knižne vydaných cestopisov troch významných slovenských spisovateľov (Ivan Bukovčan, Milan Ferko, Klára Jarunková), ktoré vznikli na základe ich pobytov na Kube v rokoch 1962, 1969 a 1978. Ich návštevy „ostrova slobody“ spadajú do obdobia tzv. studenej vojny, keď bola cestopisná literatúra špecifickým prameňom informácií najmä o krajinách, do ktorých sa dostávali len vybraní jednotlivci či skupiny. Diela, ktoré na základe ich skúseností a osobných dojmov vznikali, prispievali aj k vytváraniu obrazu navštívenej krajiny, ktorý sa menil v závislosti od času, osobného či spoločenského kontextu jednotlivých autorov. Kultúrne a literárne vzťahy medzi Kubou a Slovenskom (Československom) mali v uvedenom období špecifický charakter, keďže tento vzdialený a exotický ostrov sa po roku 1960 razom stal tzv. spriatelenu a bratskou krajinou. Intenzívne boli aj styky medzi kubánskymi a slovenskými spisovateľmi a ich organizáciami, na základe ktorých sa dostali na Kubu aj uvedení autori. Pri analýze ich diel sa v štúdiu kladie dôraz na otázku žánrového zaradenia textov a z toho vyplývajúcich špecifik, na podobu Kuby, ktorú v slovenskom kultúrnom priestore spoluvytvárali či narúšali, a na stereotypné, často aj ideologicky podmienené obrazy z kubánskeho života. Analýza venuje pozornosť aj využitiu jazykových a umeleckých prostriedkov, ktorými autori prezentujú „cudzie“ a súčasne aj „náš“ vzťah k nemu.

Kľúčové slová: Kuba, Slovensko, cestopis, stereotyp, obraz, Bukovčan, Ferko, Jarunková.

Abstract: The study focuses on the analysis of the published travelogues of three prominent Slovak writers (Ivan Bukovčan, Milan Ferko, Klára Jarunková), which were created based on their stays in Cuba in 1962, 1969 and 1978. Their visits to the "island of freedom" fall into the period of the so-called Cold War, when travel literature was a specific source of information, especially about countries that only selected individuals or groups could visit. The works that were created based on their experiences and personal impressions also contributed to creating an image of the visited country, which changed depending on the time, personal or social context of the individual authors. Cultural and literary relations between Cuba and Slovakia (Czechoslovakia) had a specific character in the mentioned period, since this distant and exotic island suddenly became a so-called friendly and fraternal country after 1960. There were also intensive contacts between Cuban and Slovak writers and their organizations, which led the aforementioned authors to Cuba. When analyzing their works, the study emphasizes the question of the genre classification of the texts and the resulting specificities, the image of Cuba that they co-created or distorted in the Slovak cultural space, and the stereotypical, often ideologically conditioned images of Cuban life. The

analysis also pays attention to the use of linguistic and artistic means by which the authors present the "foreign" and at the same time "our" relationship to it.

Keywords: Cuba, Slovakia, travelogue, stereotype, image, Bukovčan, Ferko, Jarunková.

Úvod

Cestopisná literatúra je čitateľsky príťažlivý literárny žáner, ktorý mal v časoch, keď cestovanie nebolo také intenzívne ako dnes, osobitný význam, a informácie a dojmy tých, ktorí sa dostali do cudzích krajín, vytvárali v čitateľoch nielen predstavu, ale aj názor na neznáme miesta a ich obyvateľov. V prípade Kuby boli spolutvorcami obrazu o živote na karibskom ostrove aj slovenskí spisovatelia, ktorí tam po víťazstve revolúcie vycestovali a po príchode spracovali svoje dojmy časopisecky či knižne. Ich cesty sa uskutočnili aj vďaka tomu, že už 22. decembra 1960 bola v Havane podpísaná Dohoda o kultúrnej spolupráci medzi Kubánskou republikou a ČSSR, ktorá prispela aj ku kontaktom medzi rôznymi kultúrnymi inštitúciami (Petruf, 2007, s. 152). Podľa materiálov Zväzu slovenských spisovateľov, uložených v Slovenskom národnom archíve, boli napríklad styky medzi kubánskou a slovenskou spisovateľskou organizáciou (UNEAC a SSS) pomerne intenzívne.

V štúdiu sa zameriame na diela troch slovenských spisovateľov. Ivan Bukovčan navštívil Kubu v roku 1962 a po návrate vydal v roku 1963 cestopis *Kuba bez brady*. Milan Ferko strávil na Kube jar 1969 na turistickom zájazde s manželkou. Jeho spomienková úvaha, spísaná v júni 1969, však vyšla knižne až v roku 2010 ako súčasť autorových miscellání. Klára Jarunková svoje dojmy z pobytu na Kube v roku 1978 spracovala v knihe *Obrázky z ostrova* (1979).

Prvým hľadiskom, ktoré uplatníme pri analýze, sú špecifiká cestopisnej literatúry ako literárneho žánru a jeho možnosti, ktoré autori spomenutých diel pri tvorbe použili. Cestopisnú literatúru chápeme ako „prechodný útvar medzi vecnou a umeleckou literatúrou“ (Findra, Gombala, Plintovič, 1979, s. 51), ktorý nemá iba popisovať navštívené miesta, ale sprostredkovať aj dojmy, ktoré v cestovateľovi zanechali. Peter Valček však v *Slovníku literárnej teórie* pričleňuje cestopis skôr k literatúre faktu a odôvodňuje to prevahou vecných informácií a faktov o krajine a ľuďoch pred sprostredkovaním dojmov a zážitkov autora (2006). Cestopis je však vždy interdisciplinárny žáner. Ponúka viac či menej subjektívne ladený obraz iného, ale aj obraz o sebe a svojom vzťahu k inému, cudziemu. Podľa českej *Encyklopédie literárnych žánrov* je cestopis próza, ktorá zachytáva „putování objevovaným zeměpisným prostorem“ a prináša isté „kulturně civilizační napětí“, ktoré privádza autora k porovnávaniu navštívenej krajiny a jeho domácim prostredím (Mocná, Peterka, 2004, s. 75).

Cestopis môže mať podobu denníka, autobiografie, memoárov, fejtónu, besednice, črty, ba dokonca aj eseje, poviedky, básne v próze či dokumentárnej prózy (Gritti 2025). Jeho autori využívajú tri základné slohové postupy: rozprávanie, opis a úvahu. Autor cestopisu sa najčastejšie realizuje ako rozprávač v prvej osobe singuláru, čím text odkazuje na prežitú skutočnosť a získava dôveryhodnosť.

Keďže autormi všetkých troch diel, ktorým sa budeme venovať, boli slovenskí spisovatelia, tvorcovia umeleckej literatúry, bude nás zaujímať, či a ako túto skutočnosť využili pri písaní. Na vybrané diela budeme nazerať aj cez prizmu imagológie, ktorá sa venovala skúmaniu literárnych stereotypov od šesťdesiatych rokov 20. storočia a zameriavala sa na výskum obrazov, ktoré vznikajú v interkultúrnej výmene vo forme stereotypov, kliše alebo predsudkov (Gáfrik, 2025) a môžu mať podobu sebaobrazu alebo obrazu iného. Takéto obrazy sa môžu vytvárať aj prostredníctvom informácií a spôsobu ich podania, ktoré prinášajú cestopisy. Obraz daného miesta sa často recykluje, až sa vytvorí istý stereotyp. Pri viacnásobných správach o jednom mieste (krajine) sa môžu niektoré fenomény spomínať konštantne, iné podliehajú dobovému kontextu v navštívenej krajine, ale aj spoločenskému diskurzu v prijímajúcej kultúre a osobným náhľadom autora.

Pri utváraní predstavy o krajine je dôležitá aj autorova práca s jazykom, najmä s výberom lexiky, ktorým buď napomáha udržiavaniu exotického obrazu navštíveného miesta, alebo ho, naopak, naturalizuje a tým aj zdomácňuje.

Pri analýze troch spomenutých vybratých diel si budeme všímať okolnosti, za ktorých autori a autorka Kubu navštívili, využitie špecifik cestopisnej literatúry (typ rozprávača, naratívna stratégia, jazyk), vytváranie nových či recyklovanie už známych obrazov a ideologickú zaťaženosť textov, vyplývajúcu zo súdobej historickej a spoločenskej situácie. Výsledky analýzy budú východiskom pre komparáciu týchto diel a následnú úvahu, aký obraz Kubu vo svojich súdobých čitateľov mohli v čase svojho vydania vyvolať.

Ivan Bukovčan a jeho *Kuba bez brady* (1962)

Publicista, dramatik, filmový scenárista Ivan Bukovčan (1921 -- 1975) navštívil Kubu v roku 1962, teda už dva roky po revolúcii. Jeho cestopis *Kuba bez brady* vyšiel v roku 1963 vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ. Má 171 strán a podľa referencií v texte autor strávil na Kube obdobie od januára do júna 1962. Cestopis je rozdelený na 28 črtí a, ako sa patrí na filmového scenáristu, začína sa napínavou „filmovou“ sekvenciou slovenskej zimnej krajiny, kde množstvo snehu odreže turistov od okolitého sveta, z ktorého prinesú montéri (ako traja králi), novinu: „Pricestujte okamžite, sobota letíte na Kubu“ (Bukovčan, 1963, s. 6). Náklad knihy bol 3000 výtlačkov.

Autor sa v krátkych črtách zmieňuje o mnohých javoch, ktoré mohli byť začiatkom šesťdesiatych rokov pre slovenských čitateľov zaujímavé, spomína na let cez oceán, nepríjemné a problémové medzipristátie v Kanade, prílet do Havany, hotel s bazénom na vrchnom poschodí, klimatizáciu. Očarí ho bezprostredná blízkosť mora, Malecón. Pritom nezapiera svoje povolanie dramatika a scenáristu: už počas letu cez oceán vytvorí tajomného spolucestujúceho (pána F.). Let dramatizuje aj vytvorením postavy Krištofa Kolumbusa, ktorý sa mu prihovorí v sne a vysloví slávnú vetu o tom, že „Kuba je najkrajší ostrov, aký kedy uzrelo ľudské oko“ (Bukovčan, 1963, s. 15). Prostredníctvom fiktívneho rozhovoru informuje čitateľa o histórii ostrova. Nezabúda na dobový kontext a pri retrospektívnom spracovaní (podľa záverečného datovania rukopis dopracoval 4.5.1963) anticipuje vojnový konflikt (karibskú krízu), pričom obrazom malej sardinky a žraloka naznačuje aj ideologický kontrast medzi novou Kubou

a severným žralokom, ktorý sa v texte objaví ešte niekoľkokrát. Okrem odkazov na myšlienky Josého Martího sa väčšina čít končí priamym alebo aluzívnym odkazom na Fidela Castra a na nádej, ktorú Kubáncom priniesla revolúcia a jej mladí vodcovia. O predrevolučných a najmä o porevolučných dejinách Kuby, na ktorých začiatku sa Bukovčan ocitol, informuje prostredníctvom príbehov rôznych ľudí a na základe toho, čo sa o nich dočítal. Množstvo faktov a informácií naznačuje, že sa na pobyt vedomostne aj jazykovo pripravil, čo na začiatku šesťdesiatych rokov nemuselo byť celkom jednoduché. Niekoľkokrát spomína udalosti, ktoré sa odobrali rok pred jeho príchodom na Pláži Girón a v myšliach bežných Kubáncov doznievali podobne ako prekvapivé Fidelovo riešenie osudu zajatých kubánskych žoldnierov.

Autor vystupuje v podobe subjektívneho ja rozprávača, no v niektorých častiach sa mení na „cudzince“, ktorého oslovuje „ty, cudzinec“ a z jeho pohľadu odhaľuje čitateľovi neznámu esenciu kubánskeho každodenného života. Okrem už spomínaného nepríjemného spolucestujúceho „pána F.“, ktorý všetko kritizuje a umožňuje mu ponúknuť diverzifikovaný pohľad na kubánsku skutočnosť, posilňuje dôveryhodnosť svojho rozprávania aj vloženými príbehmi o rozličných osudoch Kubáncov s rôznymi postojmi k revolúcii a svojmu miestu v novej spoločnosti. A napokon v črte *Náš človek v Havane*, ktorej titul je alúziou na román Grahama Greena z roku 1958, vytvára postavu bigotného ideológa „súdruha X“, ktorý mu umožňuje vysloviť aj kritiku domácich československých pomerov.

V spomienkach vystupuje najmä Havana, jej ulice a obyvatelia, no autor hovorí aj o návšteve farmy na pestovanie cukrovej trstiny v provinciách Oriente a Pinar del Río, Hemingwayovho domu Finca Vigía a Zálivu sviň. Silný dojem v ňom zanechala rôznorodosť kubánskeho obyvateľstva, ktorú vysvetľuje aj historicky miešaním rás, pri zvyku pskať (nie pokrikovať) na ulici na ženy (piropo) vyzýva: „Skúsme si, braček, aspoň jedno piropko!“ (Bukovčan, 1963, s. 41), čím naznačuje, že nechce zostať len pasívnym pozorovateľom nového prostredia.

Ako všadeprítomnú súčasť každodenného života uvádza kávu, ktorá „tečie mestom“ (Bukovčan, 1963, s. 29), registruje prívetivé, priateľské správanie sa Kubáncov, ktorí často pozvú cudzinca na kávu, ovocnú šťavu, ponúknu cigarou, najmä keď sa snaží hovoriť po španielsky. Pre slovenského čitateľa to boli jedny z prvých informácií o prvých dvoch rokoch budovania novej kubánskej spoločnosti. Bukovčanove počiatkové pozitívne, až nadšené dojmy sa nezmenili ani potom, čo od februára 1962 zažil na vlastnej koži zavedenie lístkového systému. Rady pred obchodmi a reštauráciami nevysvetľuje vinou systému, naopak, poznamenáva, že na vidieku sú aj prídely luxus, a problémy ľudia chápu a trpezlivo stoja v radoch. Neobyčajnú situáciu v mestách dokladá napríklad scénou v reštaurácii. Spomínané lahôdky a miešané nápoje sa však čoskoro stali takmer nedostupným tovarom. Pre súdobého slovenského čitateľa mohla vyznieť takisto prekvapivo informácia o nedostatku cukru, obmedzenom prístupe bežných Kubáncov k rybám a cigarám, o zákaze kúpania sa na plážach. Takmer všetky ekonomické problémy vysvetľuje autor aktivitami zo strany USA, ktoré sa snažia zničiť „nevďačnú a neposlušnú americkú cukorníčku“ (Bukovčan, 1963, s. 61).

Bukovčan neobišiel ani riešenie ženskej otázky a zamestnanosti žien, vedúcu družstva na trstinovej plantáži vykresľuje ako hrdinku, čo bolo aj v súlade s postavením

žien vo vtedajšom Československu a jej obrazom v dielach socialistického realizmu. Nevyhýba sa otázke prostitúcie, ktorú chce revolučná vláda riešiť nie „formálne a povrchné, iba administratívne a iba mocensky, zákazom a trestom, ale – pomocou“ (Bukovčan, 1963, s. 117), keď sa tieto ženy (v roku 1962) pokúša dostať z ulíc hlavného mesta domov, vzdeláť ich a začleniť do budovania novej spoločnosti. Často sa vracia k úspechom kubánskej alfabetizačnej kampane.

Niekoľkokrát sa v texte zmienil o tom, že si počas polročného pobytu na Kube našiel aj viacerých domácich priateľov, mal teda možnosť nazrieť aj hlbšie do ich každodennej reality, nežil len ako privilegovaný turista. oslovoval deti a mladých ľudí, snažil sa s nimi komunikovať po španielsky.

Kubánci zaujali Bukovčana aj vzťahom k času a k životu, človek pre nich (podľa neho aj pre Fidela) nebol iba „téma, záväzok a zásluha“ (Bukovčan, 1963, s. 88), čo naznačuje aj kritický postoj k domácim prioritám, čím sa mu potvrdzuje aj „mentálna výhoda mnohých prímorských národov“, a dochádza k názoru, že „Kuba je mladá“, teda „bez brady“, hoci ju úspešne vedú mladí „barbudos“ (Bukovčan, 1963, s. 89).

Pri vytváraní obrazu charakteru Kubáncov vychádza z osobných stretnutí a pozorovaní a veľmi často ich porovnáva so životom vo svojej domovine. Vyzdvihuje ich hrdosť na ich malú krajinu, pričom u nás podľa neho takými slovami šetríme. Farbisto a dramaticky podáva pokojné, uvoľnené správanie domácich a ich zdvorilú srdečnosť pri automobilovej nehode a porovnáva to so situáciou doma: „Stať sa to u nás, je z toho krvná pomsta. (...) Ale tu automobil nie je tabu (...) nie je cieľ, iba obyčajný dopravný prostriedok, ako sa dostať z miesta na miesto. U nás ešte nie, je to luxus. Auto je nedostupné, lebo je drahé“ (Bukovčan, 1963, s. 53). V roku 1962 bolo na Kube ešte dosť zachovalých amerických áut, z čoho vyplýval aj autorov pocit benevolentnejšieho vzťahu Kubáncov k materiálnym statkom.

Ani niektoré ďalšie porovnania s domovom nevyznievajú preň pozitívne. Opakované narážky na správanie „pána F.“ dokonca vrhajú zlé svetlo na našich občanov pracujúcich na Kube, na nelegálne a špekulatívne kupčenie československých expertov s tuzexovými bonmi. Vykresľuje vtedajšie riešenie náboženskej otázky, je zmätený z „čudnej symbiózy revolúcie a náboženstva“ (Bukovčan, 1963, s. 42), no dostáva sa mu vysvetlenia od domácich, že čo naniesli storočia spojenia s katolíckym Španielskom, „revolúcia za štyri roky neodplaví“ (Bukovčan, 1963, s. 43). V jednej z mnohých zmienok o Fidelovi Castrovi podáva obraz revolučného vodcu ako vzdelaného potomka bohatej rodiny, fiškála, „ktorého by kádronícka prax našich päťdesiatych rokov nikdy nebola prekádrala“ (Bukovčan, 1963, s. 151). V kritike svojich domácich pomerov pokračuje epizódami s už spomenutým „súdruhom X“, podľa ktorého má skutočnosť len jeden normalizovaný rozmer. Treba dodať, že Bukovčanove kritické poznámky z diaľky strieda napríklad zmienka o XX. zjazde KSSS a leninských myšlienkach, ktoré mladá revolúcia „spontánne a tvorivo aplikuje na kubánsku skutočnosť“ (Bukovčan, 1963, s. 155).

Pri bezprostredných zážitkoch je Bukovčan väčšinou očarený revolučným nadšením navštívenej krajiny, čo z dnešného pohľadu miestami hraničí až s patetickou naivitou, na ktorú však treba nazerať pohľadom z roku 1962. Taká je, napríklad, črta o návšteve svetoznámeho kabaretu Tropicana, kde tanečnice spievajú revolučné piesne a potom najkrajšia z nich do mikrofónu vyhlási: „Podťe s nami na brigádu! Tam

nás všetky uvidíte zblízka a zadarmo! Hasta mañana! Zajtra dovidenia, príd'te všetci...!“ (Bukovčan, 1963, s. 156). Návrh „súduhu X“, aby sa Tropicana premenovala, považuje za mrhanie peňazí „zožratých molochom premenovávacej a reorganizačnej mánie“ a opäť reaguje slovami, v ktorých sa zračí aj trpká domáca skúsenosť: „(...) to najhoršie bolo, keď sa v minulosti pravda neraz premenovala na lož, a keď sa takto dokonca začali premenovávať aj ľudia, keď priateľ, súdruh, čestný človek, bol premenovaný na nepriateľa, netvora a zločinca, aby sa dnes zasa mohol menovať iba priateľ, súdruh a čestný človek“ (Bukovčan, 1963, s. 157).

Ako sme už spomenuli, jazyk tohto cestopisu je pútavý, živý, autor, skúsený filmový scenárista, vie čitateľa zaujať aj zaujímavými naratívnymi postupmi a vytváraním fiktívnych protihráčov. Používa množstvo španielskych výrazov, vtipne zachytáva, ako sa s domácimi snaží zhovárať po španielsky. Svojím cestopisom vytvára atmosféru, ktorá pozýva aj ďalších slovenských cestovateľov k návšteve ostrova, sprostredkúva veľa nových informácií aj osobných dojmov. Pobyt na ostrove vykresľuje pozitívne, jeho postoj k vtedajšej kubánskej skutočnosti je zväčša obdivný. V prípade objavujúcich sa spoločensko-ekonomických problémov (si) ich vysvetľuje predovšetkým vplyvom externých faktorov, najmä záškodníckymi aktivitami USA.

Milan Ferko a jeho *Hľadanie raja*

Milan Ferko (1929 – 2010) bol spisovateľ, autor historických románov, kníh pre deti a mládež, dramatik, redaktor a prekladateľ, kultúrny pracovník. Po uverejnení protestného vyjadrenia k vstupu spojeneckých vojsk do ČSSR bol po roku 1968 odvolaný z postu šéfredaktora *Slovenských pohľadov* a vylúčený zo Zväzu slovenských spisovateľov. Ferko navštívil Kubu v roku 1969, cestoval s manželkou. V jeho literárnej pozostalosti, ktorá je uložená v Slovenskej národnej knižnici v Martine, sme našli bližšie neoznačený text na hlavičkovom papieri vydavateľstva Smena, ktorý obsahuje strojopis reportáže z tejto cesty, má názov *Hľadanie raja* a rozsah 13 strán. Text bol však publikovaný knižne až v roku 2010 ako súčasť autorových miscellánei v knihe *Hľadanie raja*, ktorá vyšla v Bratislave vo vydavateľstve FO ART. Kapitola v tomto poslednom knižnom opuse Milana Ferka, venovaná ceste a pobytu na Kube, sa volá *V hľadaní raja na Kube r. 1969* a má 16 strán (298 – 314).

Mnohé časti sú štylizované ako autorov polemicko-ironicko-vtipný rozhovor s manželkou, ktorá ho žiadala, aby navštívili krajinu, kde by sa „do vôle najedla banánov, ananásov a pomarančov“. V Čedoku na Štúrovej ulici v Bratislave vraj „dozrieval citrónovník uprostred februárových mrazov“, čo autorovi vnuklo myšlienku kúpiť zájazd na Kubu, keďže táto krajina „patrí do rodiny“ a „nebolo ťažké zaplatiť letenku a pobyt“ (Feko, 2010, s. 298 – 299). Dá sa predpokladať, že zájazd bol aj darčekom k autorových štyridsiatym narodeninám. Keďže autor bol od septembra 1969 zbavený funkcie šéfredaktora *Slovenských pohľadov*, vylúčený zo Zväzu slovenských spisovateľov a mal zákaz publikovať, cestopisná reportáž z jarného zájazdu na Kubu pravdepodobne nevyšla aj z týchto dôvodov.

Na začiatku reportáže si – podobne ako Bukovčan – pomáha Kolumbusovou vetou o kráse ostrova, ale pýta sa: „Je to raj aj dnes?“ (Feko, 2010, s. 299). Aj jeho prvým zaznamenaným zážitkom boli ťažkosti pri medzipristátí v kapitalistickej Kanade,

no hneď v prvé ráno sa manželia kochajú pohľadom z osemnásteho poschodia hotela Habana Riviera, vyskúšajú hotelový bazén na hornom poschodí (je február) a vyrazia do ulíc. Na rozdiel od idylických prvých dní z Bukovčanovej reportáže Ferko v roku 1969, teda o sedem rokov, už naráža na inú každodennú realitu. Hneď prvý deň idú manželia do obchodu, snažia sa po španielsky si vypýtať pomaranče a banány, ale predavač na nich hľadí, „akoby spadli z mesiaca“ (Fenko, 2010, s. 299), a pýta si prídelové lístky. Autor nechápavo komentuje, že na prídel sú aj cigary a cukor, teda hlavný vývozný artikel Kuby. Jeho predstava raja sa tak začína od prvého dňa rozplývať.

Fenko pokračuje v mapovaní každodennej kubánskej reality, ktorú veľmi často porovnáva s domácimi kultúrnymi referenciami či s vlastnými zážitkami zo sveta. Havanský Malecón porovnáva napríklad so slávnou promenádou v Nice, hala hotela je podľa neho „iste dlhšia ako spoločenská sála bratislavského PKO“ (Fenko, 2010, s. 299).

Najčastejšie používa rozprávačskú formu my, no niektoré časti podáva formou už spomínaného fiktívneho dialógu s manželkou, kvôli ktorej na Kubu prišli, najmä keď komentuje prázdne výklady a pulty či „skľučujúcu nečinnosť“ predavačov. Na rozdiel od Bukovčanových obdivných dojmov z uvoľnenej a pohodovej povahy Kubáncov síce aj on píše o ich trpezlivom státi v radoch, o ich disciplinovanosti a o tom, že „nikde nevidíš ani náznak kritiky, gesto protestu alebo iný výraz odporu či nesúhlasu s daným stavom“, no dodáva, že „to môže byť aj letargia, nezáujem, blahovoľná ľahostajnosť“, ktorá mu „niečo“ – teda „niečo doma“ – pripomína. Neskôr svoj názor vyslovuje priamo: „Kuba 1969 mi pripomína Československo 1949. Alebo – ešte presnejšie – naše päťdesiate roky. Všetky tovary na prídel, iba propagandy je do vôle: heslá, heslá, heslá...“ Úderne, no pritom jasne prezentuje svoje dojmy z ostrova, primárnym prijímateľom jeho kritických názorov je manželka. Kuba podľa neho dosiahla „nesporné úspechy a ešte nespornejšie omyly“ (Fenko, 2010, s. 300 – 301).

Počas pobytu sa Milan Ferko pravdepodobne stretol aj s predstaviteľmi kubánskeho Ministerstva kultúry, s ktorým udržiaval už predtým kontakty aj ako člen Zväzu slovenských spisovateľov. Od jeho aparátu dostal k dispozícii auto aj so šoférom, aby sa mohol ľahšie presúvať a absolvovať aj niekoľko oficiálnych stretnutí. Čitatelia sa opäť stávajú svedkami tradičného obrazu z havanskej premávky, cestovateľom sa pokazí auto a šofér Pepe stoicky čaká, až kým ho Ferko nevyzve, aby auto odtlačili a nebrzdili premávku. Pre autora je nepochopiteľné a pozoruhodné, že pritom nikto nekričí ani sa nevyhráža. Dlhý a pokojný rad Kubáncov zaujme autora aj v meste Camagüey, v texte je ironický a kritický voči odovzdanosti a apatii miestnych obyvateľov. Zber cukrovej trstiny, ktorý spomína aj Bukovčan, zažije Ferko na manželkin popud na vlastnej koži, prihlási sa na brigádu a môže z prvej ruky informovať čitateľov o stave, praktikách a význame kubánskeho cukrovarníctva. Náборы na brigádnickú prácu prirovnáva k vlastnej skúsenosti z výstavby Trate mládeže v roku 1949 (Fenko, 2010, s. 302).

Jednu kapitolu venuje Ferko aj Che Guevarovi (je kritický voči jeho predstavám o partizánskej vojne a vývoze revolúcie) a Fidelovi Castrovi s poznámkou, či nie sú rôzne revolučné teórie šité príliš horúcou ihlou (Fenko, 2010, s. 307). Do tejto časti textu je vložený intertextový „dôvetok“, v ktorom autor uvádza, že prepisuje „tieto riadky“, teda pôvodný nevydaný rukopis z roku 1969, vo februári roku 2007. Nasledovné

epizódy reportáže sú venované tradičným kubánskym témam, no Ferkov pohľad prináša aj nové postrehy, ktoré napríklad Ivan Bukovčan nespomína. Aj on prezentuje krásu kubánskych žien, ale pridáva informáciu o roľkách toaletného papiera, ktoré Kubánky pri nedostatku natáčok nosia na hlave aj na verejnosti. Stereotypne prezentovanú južanskú vášnivú lásku, prejavovanú na havanskom Malecón, dáva do kontrastu s pragmatickými návštevami mileneckých (aj manželských) párov v hoteli, kde môžu využiť všetky možné služby, veď „kde má taký šofér (...) minúť peniaze, keď ich nemá na čo utrátiť?“ Podobne ako Bukovčan si aj Ferko všima hojdacie kreslo ako nevyhnutnú súčasť kubánskej domácnosti, no na rozdiel od Bukovčana dlhé hojkanie neprezentuje ako prejav pohody a pokojnej radosti zo života, či obyčajnú lenivosť, ale pragmatické vysvetlenie nachádza v podnebí, podmieňujúcim spôsob života. Na základe toho koriguje domáci stereotyp: „Kubánci nie sú leniví, ako sa všeobecne – aj u nás – myslí. (...) Ale v Kubáncoch niet ani toho južného temperamentu z našich predstáv a očakávaní.“ Hojdacie kreslo pokladá za jeden zo symbolov Kuby (spolu s cukrovou trstinou, Josém Martím a cigarou), no skladá ho z piedestálu a vidí v ňom „akési primitívne, testamentárne air condition“, v ktorom sa Kubánek „hojdá sem a tam, vytvárajúc si osviežujúci vánok (Ferko, 2010, s. 309).

Ferko vo svojich spomienkach neobchádza ani ďalšie miesta, ktoré sa postupne stali tradičným cieľom aj návštevníkov z Československa, napríklad Hemingwayovu vilu Finca Vigía. Na rozdiel od v tomto smere stručného Bukovčana sa zmieňuje o dvoch obľúbených baroch Ernesta Hemingwaya La Floridita a La Bodeguita del Medio na základe vlastnej návštevy, kde využil status cudzinca, aby sa dostal dnu, hoci pred vchodom stál rad opäť disciplinovaných Kubáncov. Ferko si všima aj detail, že napriek neprestajnému záujmu zväčša zahraničných návštevníkov je bar otvorený len tri dni v týždni. Pri zmienkach o svojich pobytoch na turisticky obľúbených miestach si opätovne kladie otázku, smerujúcu k prídellovému systému a k nerovnosti, ktorú chcel nový spoločenský systém tak veľmi odstrániť: „Čo jedia pospolití ľudia? Dokedy takýto stav vydržia obyvatelia ostrova, ktorý oplýva všetkými plodinami a ktorý obklopujú bohaté rybnosné morské vody? (...) Ako dlho môže trvať také hospodárstvo?“ (Ferko, 2010, s. 311).

Záverčná pasáž Ferkovho cestopisu patrí návšteve Varadera. Autor sa zmieňuje nielen o prírodných krásach letoviska, ale aj o množstve víl, ktoré tam zostali po amerických a kubánskych boháčoch, čo po revolúcii emigrovali. Autor, na rozdiel od emočne vypätých epizód o emigrantoch – zradcoch v Bukovčanovej knihe, podáva obraz o neutíchajúcom záujme Kubáncov odísť zo svojho ostrova. Uvádza, že tí, čo mierili „na takzvanej poslednej ceste“ na varadérske letisko, „tí sa nezdali nijako smutní, hoci akiste vedia, že v USA nebudú mať spočiatku na ružiach ustlané.“ Následné Ferkove úvahy sa dotýkajú témy slobody pohybu ale aj slobody ako takej. Ferko opäť vníma kubánsku realitu prizmou domácej situácie (poznámenáva, že to píše v júni 1969): „Bože, aké mi je trápne vracat sa k myšlienkam, ktoré sme už kedysi vyslovovali s obavou, že budeme vyhlásení za kacírov či zradcov!“ (Ferko, 2010, s. 312).

Reportáž Milana Ferka, ktorú napísal bezprostredne po návšteve Kuby v roku 1969, mala byť „veselá, boдрá“ (Ferko, 2010, s. 312). Má výrazne osobný charakter, no realita, s ktorou sa Ferkovci pri svojom „hľadaní raja“ stretli, vzbudila mnohé kritické

úvahy autora nielen vo vzťahu k navštívenej krajine, ale aj k situácii doma. V porovnaní s Bukovčanovými obrazmi ostrova, podanými často ako filmové sekvencie, Ferko sa so svojimi kritickými úvahami zveruje primárne manželke ako fiktívnemu čitateľovi. Bohužiaľ, k tomu skutočnému sa v zamýšľanom roku jeho reportáž nedostala. Keby bola vtedy, teda v roku 1969, vyšla, mohla ovplyvniť domácu predstavu o tom, ako vyzeral ostrov slobody desať rokov po revolúcii, a bola by korigovala stereotypný obraz, ktorý v širšej čitateľskej obci o úspešnom budovaní socializmu na Kube, „ostrove slobody a mladosti“, pretrvával. V roku 2010, teda po štyridsiatich rokoch, ocitla sa v situácii takmer nulového záujmu slovenských čitateľov o dianie na Kube v roku 1969 a stala sa už len zaujímavou súčasťou autorovej životnej a literárnej bilancie.

Obrázky z ostrova v spomienkach Kláry Jarunkovej

Najprekladanejšia slovenská autorka kníh pre deti a mládež Klára Jarunková (1922 – 2005) navštívila Južnú Ameriku dvakrát. Po takmer mesačnej služobnej ceste do Brazílie v novembri roku 1969 napísala rozsiahly cestopis *Pár krokov po Brazílii* (1972, 2022). Kubu navštívila v novembri roku 1978 aj s dcérou, výtvarníčkou Danou Zacharovou (1947), ktorá potom matkin autorský text, rozložený do 11 cestopisných črt, doplnila farebnými ilustráciami. Kniha s rozsahom 77 strán vyšla v roku 1979 vo vydavateľstve Mladé letá v náklade 8 500 výtlačkov, je určená čitateľom od 9 rokov, má názov *Obrázky z ostrova* s podtitulom Kubánsky zápisník a je symbiózou literárneho a výtvarného svedectva o pobyte dvoch blízkych bytostí na karibskom ostrove.

Podtitul Kubánsky zápisník napovedá, že pôjde o krátke záznamy dojmov, stručné informácie, pripomenutia zaujímavých zážitkov. Jednotlivé črty sa venujú témam prítiažlivým pre detského čitateľa, prírode, zvieratám, zaujímavým miestam, javom a postavám z kubánskej histórie.

Aj Klára Jarunková, podobne ako Bukovčan a Ferko, začína spomienkou na prílet na ostrov. Neuvádza nijaké ťažkosti počas letu, jej prvé dojmy sú optimistické, keďže na Kubu doleteli na jeseň z Európy „sužovanej v tom čase studenými jesennými dažďami a sivou hmlou“ (Jarunková, 1979, s. 7), čo autorke umožnilo vytvoriť kontrast s prvým vizuálnym dotykom s novou krajinou.

Keďže mala spoločníčku, svoje zápisky podáva najčastejšie v prvej osobe množného čísla, no aj ona ako Bukovčan či Ferko vytvára aj postavu cudzinca, na ktorého sa obracia v druhej osobe, aby aj takto upozornila iných na fakty, súvisiace s cudzím prostredím, ktoré ju zaujali. Na viacerých miestach oslovuje priamo malého čitateľa, kladie mu otázky, akoby ho brala za ruku a viedla po navštívených miestach.

Po stručných informáciách o geografickej polohe ostrova aj Jarunková spomenie Kolumbusovo očarenie ostrovom či tvar Kuby v podobe ostrážitého krokodíla. Hoci ide o knihu určenú detským čitateľom, autorka vsúva do textu aj ideologické odkazy: „Z neďalekej obrovskej Ameriky hľadia k brehom malej Kuby nevraživé oči (...) Už niekoľko ráz vkročili na kubánske pláže okované baganče nepriateľov. Neúspešne“ (Jarunková, 1979, s. 7). Po hravom opise prvého stretnutia cestovateľiek s morom, do ktorého práve domáci hádžu kvety, nasleduje vysvetlenie (výročie zmiznutia Camila Cienfuegos) s historickým exkurzom do revolučných udalostí z roku 1959 a predstavenie najvýznamnejších vodcov kubánskej revolúcie. Dávnejšiu históriu Kuby

a jej pôvodných obyvateľov približuje detským čitateľom zrozumiteľne, obracia sa priamo na nich („Ak ste v televízii videli španielsky seriál o Krištofovi Kolumbovi...“ (Jarunková, 1979, s. 9), snaží sa nadviazať na ich vedomosti, rozšíriť ich osobnými postrehmi.

Podobne ako Bukovčan či Ferko, aj Jarunková cestuje po Kube, jej itinerár je však skôr turistický, zameraný na najvýznamnejšie miesta ostrova. V súlade s cieľovou skupinou čitateľov podáva svoje dojmy farbisto, dramaticky a príbehovo. Napríklad do spomienok na turisticky atraktívnu dedinku Guamá vtesnala množstvo informácií: opis prostredia, recept na mojito, ale podobne ako jej predchodcovia aj zmienku o útoku amerických žoldnierov v Zálive sviň v roku 1961 či o celonočnom televíznom prenose o ich osude. Obrazy z moderných kubánskych dejín sa usiluje podať deťom stručne a primerane.

V črte venovanej návšteve krokodílej farmy v močiaroch Zapata sa prejavuje Jarunkovej schopnosť podať obraz exotických miest detskými očami, hovorovým jazykom a hravo, aby bol deťom blízky, akoby navštívili ktorúkoľvek domácu ZOO, no súčasne dramaticky a s napätím. Neustále udržiava kontakt s čitateľom („čo vám budem rozprávať“, „len si nemyslíte“), cudzokrajné nebezpečné zvieratá získavajú v jej podaní priateľské črty, napríklad pre turistov s fotoaparátmi je modelkou „nazlostená pani krokodílica“ (Jarunková, 1979, s. 20).

Návštevu starého mesta Trinidad komentuje najprv vecnými, výkladovými informáciami o dejinách Kuby a koloniálnej architektúre. Štýl rozprávania sa zmení, keď autorka zameria pozornosť na kubánske deti všetkých odtieňov pleti, ktoré sa „sypú“ zo školy, celkom tak ako školáci všade na svete. Pri spomienke na prvé kúpanie v mori sa aj u Jarunkovej (ako u Bukovčana) objavuje motív mušle s „ružovooranžovým vnútrom“, ktorý by si turistky rady vzali domov, aby mali „Karibské more doma v Bratislave“ (Jarunková, 1979, s. 28). Je to ojedinelá zmienka o vlasti, ktorých je v tomto texte menej pravdepodobne aj preto, že Jarunková prežíva cestu s dcérou a nemá potrebu evokácie domova.

Aj Jarunková sprostredkúva slovenským čitateľom miesta spojené so životom Ernesta Hemingwaya. Keďže nepredpokladá, že by malí slovenskí čitatelia už mali o ňom hlbšie vedomosti, zaujíma ju skôr ako človek s útulným domom na kopci, s mačkami a psami, svojskými zvykmi pri tvorbe, vytvorí príbeh o stoličkách v záhrade. Pri zmienke o románe *Starec a more* si spomenie, že „kdesi čítala, že pred revolúciou žila Kuba chrbtom obrátená k moru. Nemala možnosť ťažiť z jeho bohatstiev, ba azda si takú možnosť ani neuvedomovala.“ Na rozdiel od Bukovčana a Ferka neuvádza, že voľný prístup k rybám pre vlastnú spotrebu nemali Kubánci ani po revolúcii, zato sa pochvalne vyjadrí o modernom havanskom prístave, v ktorom by Hemingway „uvidel lode, chladiarne, výrobu ľadu i továreň na rybiu múčku“ (Jarunková, 1979, s. 36), no neobjasňuje, že takmer celý úlovok kubánskych rybárov putuje do cudzích krajín.

Téma, ktorej sa Bukovčan a Ferko špeciálne nevenovali, teda výčiny počasia, cyklóny, hurakány, uragány, morské prúdy, našla adekvátne miesto práve v „zápisníku“ Kláry Jarunkovej. Zrozumiteľným spôsobom podáva deťom nielen vecné informácie, ale prírodné živly personifikuje, dramaticky popisuje ich vyčíňanie a tak ich približuje malým slovenským suchozemcom. Podobne Jarunková prvý raz predstavuje návštevu

Afrokubánskeho múzea v Havane, do ktorého (i do ďalších) išli turistky preto, lebo „okrem najnovšej histórie“ toho o tejto vzdialenej krajine vedeli „veľmi málo“ (Jarunková, 1979, s. 44). Opäť sa snaží už názvom kapitoly zaujať malého čitateľa, africký vklad do kubánskych dejín označuje ako záhadný a svojím rozprávaním sa ho usiluje objasniť informáciami o čiernych otrokoch, ich náboženstvách, bohoch, kultúre, tradíciách aj (podobne ako Bukovčan s Ferkom) o pestrosti kubánskeho obyvateľstva. Správanie sa Kubáncov vysvetľuje skôr na základe historicko-spoločenského vývoja (ako Bukovčan), než ako reakciu na neľahké podmienky ich každodenného života (ako Feko): „Hej veru, kubánska povaha, to je čosi osobité, u nás nevidané. Pobrala od svojich predkov nielen španielsku dôstojnosť a fičúrstvo, ale tiež černošskú tajomnosť, trpezlivosť a výrazný zmysel pre rytmus, hravosť a prekárane“ (Jarunková, 1979, s. 49).

Ani Jarunková sa nevyhla obrazu Kuby ako cukrovarníckej veľmoci. Umožnila jej to návšteva mesta Cienfuegos, ktoré navštívili aj Bukovčan s Ferkom. Opäť vytvára dramatický obraz o priebehu návštevy prístavu na prepravu cukru, hoci bol doň vstup oficiálne zakázaný. Tak vytvorila napätie, stupňujúce sa s každým novým krokom a objavom slovenských návštevníkov. Veľkosť rozľahlého areálu približuje deťom aj jazykovo, používa rôzne expresíva: domisko, budovisko, stotonové „hrbky“ cukru... (Jarunková, 1979, s. 57 – 59).

Na rozdiel od Bukovčana a Ferku zriedkakedy porovnáva kubánske pomery s domácimi či inak odkazuje na domov. Prináša však ojedinelú spomienku na návštevu miesta, ktoré sa volá República socialista checoslovaca, vzdialeného asi dvesto kilometrov od Havany. Cesta autobusom jej umožnila zaznamenať aj obrazy zaujímavých objektov, ktoré vidí po ceste, napríklad bývalé panské sídla v havanskej štvrti Miramar, ktoré sa využívali ako internáty, sú podľa nej „paráda nad parádu“ (Jarunková, 1979, s. 60). Z Československej republiky sa napokon vykľula internátna výberová škola, v ktorej sa nosili školské uniformy a všetko bolo zadarmo. Pre malých slovenských školákov mohli byť v roku 1979 zaujímavé aj informácie o alfabetizačnej kampani, v ktorej boli učiteľmi aj dvanásťročné deti.

Záverečné dve poznámky v Jarunkovej zápisníku sú venované „ľuďom a ľudkom“, autorka obrátila pozornosť od prostredia, miest, dávnej i blízkej histórie k osobným zážitkom s bežnými obyvateľmi, hoci sa o nich niekoľkokrát zmieňuje aj predtým. Spomína na pomoc milicionára, ktorý im pomohol, aby sa včas dostali do galérie, na príhodu s fotoaparátom, ktorý zabudli pri raňajkách v rušnej kaviarni a ktorý na nich čakal na recepcii. Rovnakú skúsenosť zdieľa v prípade zabudnutej tašky, ktorú si takisto nikto neprivlastnil.

Ako sme už spomenuli, Jarunková vytvorila aj v tomto cestopise text, blízky malému čitateľovi. Predstavila mu sériu zrozumiteľných, pútavých aj vtipných literárnych obrázkov, ktorými ho, spolu s dcérinými obrázkami z náčrtníka, teda takisto vytvorenými vďaka bezprostrednému zážitku, dokázala urobiť spolucestovateľom po vzdialenom ostrove. Z jazykových prostriedkov využila najmä hovorový jazyk, deťom blízke rečnícke otázky, zvolania, slangové výrazy, expresíva. Španielske výrazy sú v jej texte zriedkavé, podčiarkuje skôr blízkosť ako cudzosť prostredia. Rovnako nenaznačuje, že hovorila s domácimi po španielsky, je skôr vnímavá pozorovateľka toho, čo mala možnosť vidieť a zažiť. V zmienkach o spoločensko-politickom živote na

Kube sa vyhla kritickým poznámkam, vyzdvihovala pozitíva, najmä v pasážach o deťoch, školstve, kultúre. Kubáncov predstavila ako veselý, hrdý národ, ktorý si váži slobodu a pracuje v prospech svojej krajiny. So zreteľom na žáner si do svojho „kubánskeho zápisníka“ zapísala to, čo mohlo zaujať, poučiť a istým spôsobom aj vychovať mladého slovenského čitateľa. Cestovanie je nato podľa nej dobrý spôsob, keďže „človek na cestách premýšľa aj o takých veciach, ktoré by mu doma ani na um neprišli. Nové dojmy a obrazy prinútiť človeka hlbšie sa o veci zaujímať. A trochu aj pohnúť rozumčekom, doma niekedy dosť lenivým“ (Jarunková, 1979, s. 40).

Záver

Na základe tejto analýzy sa ukázalo, že na formovaní obrazu života na Kube, ktorá sa po roku 1960 stala pre obyvateľov Československa bratskou a priateľskou krajinou, sa podieľali aj cestopisné reportáže slovenských spisovateľov. Cesta na Kubu bola u každého z nich špecifická a veľmi pravdepodobne aj sledovaná politickými a ideologickými inštitúciami. V závislosti od statusu, s akým na Kubu cestovali, a roku, v ktorom sa ich cesta uskutočnila, vo svojich cestopisných textoch vytvárali, recyklovali či korigovali jej obraz. Ivan Bukovčan objavuje v roku 1962, teda dva roky po revolúcii, exotickú krajinu, nepochybuje, že Kuba sa vybrala správnou cestou. Jeho text určený pre dospelého čitateľa vytvára jeden z prvých literárnych obrazov dovtedy neznámeho, exotického sveta. Ako dramatik a filmový scenárista ozvlášťňuje svoje rozprávanie, vytvára si spoluhráčov, vkladá doň príbehy iných, a tak mení uhol pohľadu na to, čo sám zažíva. Pohľad Milana Ferku je primárne kritický, to, čo na Kube v roku 1969 videl a zažil, ho sklamalo. Tam, kde Bukovčan síce videl ekonomické a spoločenské problémy, no s nádejou očakával ich riešenie, Ferko nachádzal chyby systému. Navyše, v mnohom mu pripomínali situáciu v Československu a na Slovensku, čo v reportáži aj priamo či nepriamo pomenoval. Aj to mohol byť jeden z dôvodov, prečo jeho reportáž po roku 1969 nevyšla knižne ani časopisecky a nemala tak možnosť aspoň skorigovať dovtedajšiu predstavu o kubánskej realite. Klára Jarunková v reportáži z roku 1979 prispôbila svoj text detskému čitateľovi, oslovila ho najmä svojím príťažlivým, vtipným a zrozumiteľným jazykom. V jej zápiskoch sa nachádzajú aj miesta poznačené ideológiou, najmä pri zmienkach o dávnej či nedávnej minulosti ostrova, no primárne vytvorený obraz o Kube a jej obyvateľoch je pozitívny. A podporujú ho aj rovnako pozitívne pôsobiace farebné ilustrácie dcéry Dany Zacharovej, ktoré obohacujú literárny obraz o iné, výtvorné videnie.

Tieto zistenia okrem toho ukazujú, že všetci traja autori prejavili aj v týchto dielach svoje literárne kvality a v ich cestopisoch prevažujú postupy vlastné umeleckej literatúre.

Literatúra

BUKOVČAN, I. 1963. *Kuba bez brady*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

FERKO, M. 2010. *Hľadanie raja*. Bratislava: FO ART.

FINDRA, J.; GOMBALA, E.; PLINTOVIČ, I. 1979. *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava: SPN.

GÁFRIK, R. 2025. „Obráz.“ Hyperlexikón literárnovedných pojmov. Dostupné online: <https://hyperlexikon.sav.sk/pojem/197/obraz> [cit. 06. 11. 2025].

GRITTI, F. 2025. „Cestopisná literatúra.“ Hyperlexikón literárnovedných pojmov. Dostupné online: <https://hyperlexikon.sav.sk/pojem/160/cestopisna-literatura> [cit. 06. 11. 2025].

JARUNKOVÁ, K. 1979. *Obrázky z ostrova*. Bratislava: Mladé letá.

MOCNÁ, D.; PETERKA, J. 2004. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka.

PETRUF, P. 2007. *Československá zahraničná politika 1945 – 1992 (vybrané udalosti a fakty v dátumoch)*. Bratislava: Prodama.

VALČEK, P. 2006. *Slovník literárnej teórie*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Štúdiá vznikla ako jeden z výstupov výskumnej úlohy VEGA 1/0476/25 *Slovenská literatúra v Hispánskej Amerike: minulosť, súčasnosť a perspektívy*, ktorá sa realizuje na Katedre romanistiky FiF UK v Bratislave.

Kontakt:

Doc. PhDr. Eva Palkovičová, PhD.

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra romanistiky

Gondova 2, 811 02 Bratislava

Email: eva.palkovicova@uniba.sk

ORCID ID: 0009-008-9791-7558